

“Halerne vare afstudsede”

I 1845 fikk Norge en jaktlov som tok sikte på å utrydde rovdyrene. Året etter viste statistikken at det ble tatt 219 bjørner, 238 ulver og 1 055 ørner. Loven som oppmuntret til jakt gjennom premier på dyrene førte til gode tider for småskurker og svindlere.

Halefjær fra tredje rand på en eldre fjellvåk.

Da “Lov om Udryddelse af Rovdyr og Fredning af andet Vildt” ble innført i 1845, var et av argumentene at den var velegnet for å utdanne krigere i fredstid. Men stortingsmann Ludvig Kristensen Daa (1809-1877) som la fram forslaget og konservator, seinere professor Halvor Heyerdahl Rasch (1805-1883) som skrev det, ble mer enn skuffet da innføringen av skudd-premier også førte til svindel.

I 1877 fikk Rasch snusen i at det foregikk svindel med utbetaling av gaupe-premiene i Ål prestegjeld i Hallingdal. Fogden, Herr Thorsen, i Hallingdal sendte zoologen “samtlige Akter” i et par saker som hadde blitt ført mot to personer som også hadde blitt dømt til henholdsvis 5 og 15 dagers “Fængsel paa Vand og Brød”. Rasch mente også å kunne føre bevis for at enda tre personer hadde deltatt i svindelen som besto i å “fremstille for en gammel, sløv Attestudsteder Ræveskind, under foregivende at det var Skind af Gaupunger”. Rasch siktet til lensmann Pleym som ikke skjøttet sitt arbeid. En del av skinnene ble seinere framlagt for professor Georg Ossian Sars som øyeblikkelig hadde kunnet erklære at det ikke var “Gaupeskind, men Skind af Ungræv med afskaarne Haler”. Når det gjaldt lensmann Pleym som døde i 1872 var det ikke mye mer å gjøre. Amtmannen Thorsen forsvarte lensmann Pleym og klaget over dårlig instruksjon. Rasch som selv hadde skrevet veiledningen, kunne ikke akseptere kritikken og mente svindelen ikke kunne “tilskrives andet enn Alderdomssløvhed og Halvblindhed” hos lensmann Pleym.

Rasch visste også om et tilfelle fra 1868 hvor en jeger viste fram ikke mindre enn “28 Fjeldrævunger, som foregaves at være Ulvunger” fikk attest fra lensmannen om at de “virkelig tilhørte dette Rovdyr”. Neste år dukket den samme mannen opp med 36 fjellrevunger “på hvilke Halerne vare afstudsede” og fikk av samme lensmann attest for at dels de samme reveskinn som forrige år var ulv, nå uten hale hadde blitt til gauper. Rasch kunne ikke begripe hvordan dette var mulig, om da ikke lensmannen var “delaktig i Forsøget paa at beskatte Amtkommunekassen”. Lens- og amtmennene forsvarte seg med at det ikke var utarbeidet gode nok rettleidninger til å skille rovdyrene fra hverandre, men det øret ville ikke Rasch høre på for det var ingen andre enn han som hadde skrevet “Veiledning for Attestudstederne”.

Jakt for alle

Halvor Heyerdahl Rasch var blitt oppfordret av Daa og andre om å skrive forslag til ny jaktlov. Rasch hadde vært i tvil om han var “Opgaven voxen”, men hadde til slutt måttet “tilstaa for sig selv” at hans “mangeaarige Udøvelse af Jagten, mit udtstrakte Bekjendskab til dens Tilstand og Udøvelse i

Plansje

Rovdyrstatistikk, 1846-1930

Tabeller

Rovdyrstatistikk, utbetalte premier. 1846-2000

de fleste af Fædrelandets Egne, (...) dels min mangeaarige Stilling ved Universitetets Museum” gjorde han skikket til oppgaven.

Lovforslaget var gjennomsyret av nyttetenkning. Norge var fra naturens side et land hvor jakten burde være “særdeles lønnende”. Slik var det likevel ikke, derfor var det “den tænkende Statsborgers Pligt” å finne årsakene til det og “rydde de Hindringer afveien, der modarbeide det nyttige Vildts Formerelse (...) uden derved at bringe altfor rigorøse og Friheden indskrænkende Forholdsrægler i Forslag.”

Halvor Heyerdahl Rasch (1805-1883), ansatt ved universitetet i 1825 som amanuensis og konservator, fullførte sin utdannelse ved en utenlandsreise til Leyden og Paris (1840-42), adjunktstipendiat i 1843, 1847 lektor og i 1852 professor i zoologi. Søkte avskjed i 1874. Foruten forskjellige skrifter om jakt laget han en fortegnelse over Norges fugler og skrev «Innledning til zoologien», om gjødselens tilberedning, om fiskerier, om utklekking av ferskvannsfisk, om østers, biavl og spiselig sopp. I en beskrivelse av hvor tilbakeleggende Christiania var i 1830-årene ble det trukket fram at «[f]orholdene her vare saa primitive, at zoologen Halvor Rasch (Student 1923) i sin Ungdom hadde skudt Snepper netop det Sted, hvor han senere holdt Forelæsninger som Professor ved Universitetet.» (Sitert etter Geir Hestmark, Vitenskap og nasjon, Waldemar Christoffer Brøgger 1851-1905, Oslo 1999)

Det fantes innvendinger mot en jaktlov som både Daa og Rasch ønsket å parere på forhånd: “I de fleste Lande, hvor en mægtig Adel herskede, vare Jaktlovene strænge og ubarmhjertige, ikke for derved at frede om en for Landet vigtig Næringskilde, men for at give denne Kastes Medlemmer den Fornøjelse at jage og dræbe et Stykke Vildt, som den strævsomme Agerdyrker ofte havde maattet føde af sin Ager og Eng. Saadanne Jagtlove, som de der endnu ere gjældende i flere af Europas civiliserede Lande, ere virkelig en Skjændsel for Menneskeheden, (...). Saadanne exclusive Love blive altid forhadte, og dette er vel fornemmelig Grunden til at alle saakladede Jaktlove ere komne i Miscredit.” Den norske jaktloven tok altså ikke sikte på å reservere jaktrettighetene for eliten.

Motstanden fra et annet hold ble også søkt imøtegått, det gjaldt “den saakaldte conditionerede Del af Befolkningen” som “hver Uge have vildt paa deres Bord” og “[e]nkelte Gourmands ville vistnok skriige Ak og Ve over en Lov, der forhindrede dem i at nyde Vildt hele 3 Maaneder af Aaret; men de kunne trøste sig med en mangedobbelt Nydelse i de resterende 9, og ægte Finsmagere ere de sandelig ikke, når de ikke foretrekke den lækre Ungfugl for den ved Elskov udmagrede Hane og den ved Rugningen til et halvt Skelet forvandlede Høne.” Jakt i parringstida og mens viltet hadde unger skulle forbys både fordi det hadde dårlig kvalitet og fordi det reduserte mengden av matvilt.

Det var nødvendig å frede matviltet i deler av året og å utrydde rovdyrene. Det var flere grunner til at rovdyrene burde utryddes: “Den største Fordel, som Samfunnet høster af Rovdyrjakten, bestaar dog fornemlig i, at Landets Qvægavl derved befries fra dets farligste Fiende, hvis Herjninger mellom de Tamme Dyr aarligen tilføier Nationalformuen et føleligere Tab end man maaske skulde tro.” For å anskueliggjøre omfanget av dette tapet refereres det tall fra Sverige som på grunn av sitt “fortræffeligt indrettede Tabelværk” kunne oppgi tall fra 17 len som viste at 465 hester, 3 108 okser, kyr og ungfe, 19 104 får og geiter og 2 504 svin var tatt av rovdyr.

Noen rovdyr var imidlertid nyttige fordi de hovedsakelig levde av smågnagere og orm. Reven hadde i tillegg verdifullt skinn, det var derfor ikke nødvendig å “opmuntre til Fangsten ved Præmie”. Også grevlingen ble ansett for å være mer til nytte enn skade, det ble derfor heller ikke innført skuddpremie på den. De rovfugler som var mest til nytte, som levde av mus og lemen, ble det heller ikke innført skuddpremie på.

Paragrafene om rovdyr i Lov om Udryddelse av Rovdyr og om Fredning af andet Vildt, 4 Aug. 1845, lød:

§ 1 I Premie for ethvert af efternævnte Rovdyrs Ødelæggelse betales: a) for Bjørn, Ulv, Gaupe, Jerv eller Filfras, uden hensyn til deres Alder, tre Speciedaler; b) for Ørn, (Land- eller Havørn) sexti Skilling og for Bjergugle (Hubro) fire og tyve Skilling. For Unger af disse Fugle det Samme; c) for Hønsenhøg, forsaavidt den ei er fældet ved Skud, fire og tyve Skilling.

§ 2 De til Præmiers Udredelse fornødne Summer udlignes paa det Amt, inden hvis Grænser Dyret er fældet. For at Præmien kan erholdes, føres Huden af det dræpte Dyr til vedkommende Foged eller Lensmand, som borttager af den høire Forlab de 2 midterste Kløer, likesom den dræpte Rovfugl ligeledes frembringes, og hvoraf Klørne borttages. Til Præmies Erholdelse meddeles Attest uden Betaling.

I P. Chr. Asbjørnsens norske versjon av den opprinnelig svenske boka Om Ulve- og Rævefangst, en Beskrivelse over forskjellige Maader, hvorpaa man i Sverige fanger, jager og skyder Ulv og Ræv, fra 1840, forklares ulvefangst med saks: "Ulvens omstreifende Levemaase, dens mindre fine Lugtorganer, formedelst hvilke den ikke saaledes som Ræven, har Evne til i det Fjerne at opveire sit Bytte, og lang Vei følge dets Spor, men maaaske dog mest dens Trang til større Rov og deraf følgende Ligegyldighed for de mindre Smuler, som Ræven omhyggelig opsøger, ere Aarsager, der gjøre Ulvefangst med Sax mindre heldig; hvorimod Saxen, naar den rigtig behandles og udlægges, vist af alle Midler til at fange Ræv med, er det hensigtsmæssigste." Skulle det likevel settes saks etter ulv var det beste å bruke "til Lokkebede (...) Hoveder af mindre Dyr, saasom Katter, Harer, osv., eller ogsaa et Stykke halvraadt Kjød, hvor man slæber og kaster mindre Stykker rundt omkring Stedet."

Forslagsstillerne fant jakten på bjørn og ulv nyttig også i en mer overført betydning. "Det er ogsaa denne Jagt, som fordrer mest Mod, mest Kyn-dighed, mest Udholdenhed, og som derfor fremfor al anden Jakt er skikket til at danne krigersk Befolkning i Fredens Dage. At den derfor, og især dens Udøvelse med Skydevaaben, fortjener al mulig Opmuntring, behøver vel neppe at lægges paa Hjerte." Den formen for jakt som ikke bare var den nyttigste, men også "den nobleste og sikreste" var ulvejakt "paa Sporsne". Den krevde jegere med en "Overordentlig Udholdenhed, da Drivningen ofte kan vare 8 à 10 Dage. (...) Denne Jagt er især skikket til at danne gode Krigere og øvede Skiløbere, og giver Udøverne et nøie Kiendskab til større Strækninger af Landet." Daa og Rasch ville derfor oppmuntre jegere som fikk skutt ulv på denne måten med en ekstra premie på 2 spesidaler pr. dyr. I alt fikk jegeren 5 spesidaler for skutt ulv.

Før jaktloven ble vedtatt i 1845, hadde P. Chr. Asbjørnsen argumentert for en lovregulering på dette området. I 1840 hevdet han i forordet til en svensk håndbok i ulve- og revefangst, som han oversatte til norsk, at når jakten i Norge kunne "drives næsten uindskrænket" ble "[f]ølgen heraf (...) saare naturligt en kjendelig Formindskelse og Ødelæggelse af det nyttige Vildt, medens Rovdyrenes Antal aarlig tiltager." Asbjørnsen var ikke ukjent med at det ble jaktet på ulv, men var ikke imponert: "Undertiden har man vel, naar Ulvene har grasseret alt for Stærkt, anstillet Store Klap- eller Driv-jakter her i Landet; men da man sjælden har havt eller villet underordne sig nogen anden Anfører end Brændeviinsdunken, kan man gjøre sig et Begrep om Resultaterne; Spektakel, Skrig, Forvirring og Hurlumhei har jaget Rovdyrene mange Miil foran Jakten; og det eneste Vildt, jeg veed der er bleven skudt ved en saadan Leilighed, var en Hund og et Par Lægge, som fik et dyktig Skud Graabeenhagel ved en Klapjagt, om jeg ikke erindrer feil, paa øvre Rommerige." Det kan umulig ha vært denne jakten Rasch tenkte på når han framholdt den som så fortrinnlig for å utdanne krigere.

I oversettelsen skrev Asbjørnsen inn en rekke fotnoter, en av disse forsøker å tallfeste skaden som ulven øvet på husdyr. I "Aafjordens Præstegjæld" skulle ulv fra 1. januar til 1. desember 1825 ha drept "15 Heste og Føl, 9 Kjøer og Kalve, 282 Faar, 216 Gjeder, ett Svin foruden Hunde og Katte, alt-saa i det Hele 549 Huusdyr" eller "omtrent 9 Dyr for hver Gaard."

Bestandene av det matnyttige viltet gikk altså tilbake, dels på grunn av jakt på matnyttig vilt hele året, og en usystematisk jakt på rovdyr. Dette hadde blant annet, ifølge Rasch, gjort elgen til "et Sagndyr" mange steder i landet. Men det var en slutt på rovdyrenes herjinger blant husdyrene som ville bli den største fordel av en ny jaktlov. Hva aktualiserte det akkurat i 1840-åra?

Omlegging i landbruket

Innledningen til den første utgaven av jordbruksstatistikken "fornemmlig i femaarsperioden 1871-1875 og i Aaret 1875", gir langt på vei svar på dette spørsmålet. Sekretærene J. N. Mohn og B. Strøm hadde i fellesskap skrevet en historisk og komparativ introduksjon til tabellverket. Den sterke økningen i antall husdyr, og spesielt i antallet storfe, sau og geit fra 1,85 millioner i 1835 til 2,58 millioner i det året jaktloven ble vedtatt og videre til 2,90 millioner 10 år seinere, kunne bare skje ved at beiteområdene ble utvidet. Økningen i husdyrholdet var en viktig side ved omleggingen av det norske jordbruket fra naturalhusholdning og selvforsyning, over mot penge- og

"Reven i hønsegården", 1860, Nasjonalgalleriet. Carl August Printz (1819-1867) var opprinnelig handelsmann, utdannet seg deretter til maler i København og Düsseldorf. Spesialiserte seg først på fruktstilleben, fra 1860 overtok dyremotivene og han er regnet for å være en svært dyktig fuglemaler. Kjent for "Dompapper i juleneket", som han malte i flere versjoner. Også "Reven i hønsegården" ble laget i flere utgaver.

Lovforslaget med begrunnelse oversendte Daa til stortinget med dette følgebrevet:

Til ellefte ordentlige Storthings Odelsting!

I Henhold til overstaaende Opfordringer tillater jeg mig at fremsætte det deri og i hoslagte Skrift «Om Jagten i Norge af H. Rasch Kristiania 1845» indeholdte Forslag til Behandling af nærværende Storthing som Lov. Jeg finder det alene nødvendigt at bemærke at Sagen er altfor fuldstændigen forberedet saavel fra det videnskabelige som praktiske Synspunkt til at jeg skulde kunne tilføje noget.

Oslo den 15de Februar 1845, ærbødigst Ludvig Kr. Daa, Representant for Akershus Amt.

Rasch forklarte også i et brev til stortinget at han hadde blitt oppfordret "samtidig fra to forskjellige Kanter" til å utarbeide forslag til en ny jaktlov, fra Akers Sogneselskab og Daa som var valgt på stortinget fra Akershus. Rasch takket sine venner "Cand. Esmark, Studios. jur. Barth og Hr. Lector juris Platou" for hjelp til å utarbeide lovtekst og begrunnelse. Det kan synes som om det først og fremst var jegerinteressene som tok initiativet til jaktloven, og derfor er det likevel en form for realisme i bildet til Printz, reven måtte bort så endene kunne forbeholdes jegerne. Det kan umulig ha vært landbruksinteressene i det fylket som hadde valgt han, Daa hadde i tankene, for i Akershus var ulven og bjørnen så godt som utryddet før 1845.

“Ulvjagt paa Skie” (1840) ble beskrevet av Asbjørnsen: Det skulle være kaldt og mye tørr snø. Jegerne skulle bruke “Østerdals Skie” en lang og en kort, og to staver, den ene med trinse, den andre var et spyd. Staven skulle kastes “naar man nærmer sig Dyret”. “Oftest indhentes Ulven af sine Forfølgere, naar den begir sig ud over en lang, enten med rum Skov bedækket, eller aldeles aaben Bakke, thi da farer Skiløberen afsted med utrolig hastighed. Naar ulven seer, at den ikke kan undkomme, veder den sig om til Forsvar og feldes da med nogle Spydstik.”

Den letteste måte å fange ulv på var å drepe ungene i hiet og Rasch gjenga i 1862 denne beskrivelsen av et ulvahi:

En Skoveier i Moss Fogderi, i hvis Skove Ulve ofte have sit Tilhold, har forsikret mig, at det, når man har lært Ulvens Sædvaner at kjende, i Regelen er let at finde dens Hide. Den vælger dertil skovkledte Bakke- eller Fjeldskraaninger, der vende mod Syd eller Øst; idet den især fører sine Unger ud i Morgensolen. Levninger af Been og et temmelig stærkt Traak antyder Nærheden af Hidet. Han havde imidlertid gjort den Erfaring, at Ulven ligesom Ræven undgaar at røve i Nærheden af sit Hide, saalænge Ungerne der have Tilhold, og at han derfor har havt Faar og Ungfæ gaaende uden Vogter i Nærheden af Hidet, uden at han en eneste Gang om Sommeren har mistet noget Dyr, men naar Ungerne om Høsten blive saa store, at de selv begynde at røve, ere Faarene udsatte for deres Angreb.

markedsøkonomi. Det samme var økningen i potetdyrkingen som for at den virkelig skulle kaste av seg, trengte husdyrgjødsel. Mens hjemmebeitene i denne perioden (på gårdene og de nærmeste og beste havnene på setrene), ifølge Simen Skappel, ble forbeholdt melkekyr, ble ungdyra, sauene og geitene drevet “langt av veien til fjerne beiter som ellers ikke vil bli fullt utnyttet.” Mange av disse husdyra måtte beite i utmark, siden korntollen lenge stilte seg i veien for import av billig korn og hindret en hurtigere omlegging til beitebruk.

Dyrene måtte i utmarka, men i skogen fantes det ville dyr, ulv og bjørn.

I avhandling Angaaende Børns og unge Menneskers Anvendelse til Arbeide udenfor Hjemmet, hadde J. N. Mohn et bilag (nr. 10) som het “Erklæringer fra Distriktslæger Mfl. angaaende Børns Sysselsættelse med Gjeting af Kreaturer.” Det dreide seg her om kartlegging av barn som gjette andres husdyr mot betaling. Distriktslegenes uttalelser som er fra slutten av 1870-åra, er merkelig samstemte om at det tidligere hadde vært svært vanlig at barn var gjeterne, men det var ikke tilfellet lenger. Og den grunnen som oftest blir angitt for at denne formen for barnearbeid var på retur, var at ulven ikke fantes lenger. 15 til 20 år tidligere derimot, da ulven var vanlig, hadde det vært utbredt. Svarene er viktige i to henseender: For det første antyder de at ulven ikke lenger utgjorde den hindringen for husdyrholdet som den hadde gjort 15 til 20 år tidligere. For det andre innebærer svarene at dette barnearbeidet hadde vært nødvendig for økningen i husdyrholdet.

Da antallet husdyr økte fra 1835 til 1845, var det barn som ble skutt inn mellom budskapen og rovdypene, ikke de krigerske ulve- og bjørnejegerne til Daa og Rasch. Var det riktig som distriktslegene hadde antydnet overfor Mohn at ulven var utryddet 15 til 20 år tidligere, altså om lag fra 1860?

Rasch undersøker

Rasch ga i 1869 en vurdering av hvordan innføringen av skuddpremie hadde virket i “Bidrag til Norges Rovdyr- og Rovfuglestatistikk”. Det var et sært trykk av et foredrag han hadde holdt i Videnskabselskapet i 1861. “Tabelcontoret” hadde gitt ham bakgrunns materialet og av det hadde han utarbeidet “8 Oversigtstabeller”.

Fra en av tabellene kunne man “erholde den glædelige Underretning, at Ulvemængden i Riget, efterat den nye Præmielov er traadt i Kraft, stadig har aftaget, og man tør saaledes nære den Forhaabning, at den nu foreslaaede Forhøielse af Premien i Forbindelse med den nu vakte Lyst og Iver efter at skaffe sig gode Vaaben og gjøre sig dygtig til at bruge dem, vil bidrage til at formindske Landets Rovdyrmængde.” Rasch hadde argumentert for at det skulle betales samme premie for unger som for voksne dyr av bjørn og ulv for å drepe ungene i hiet er “unægtelig [...] det virksomste Middel til at indskrænke Antallet af dette vort skadeligste Rovdyr”. Når det

gjaldt bjørnen kunne ikke Rasch utale noe bestemt, men for ulv framgikk den “glædelige Underretning, at Ulvemængden i Riget, efterat den nye Premielov er traadt i Kraft, stadig har avtaget.” Rasch ønsket seg tabeller “meddelte fogderviis” fordi denne “nøiagtigere Tabellform” ville gjøre analysen sikrere. Tallene fant han imidlertid ingen grunn til tvile på, og loven så ut til å fungere etter hensikten.

Så vel forholdt det seg ikke når det galt rovfuglstatistikken. Rasch var overbevist om at av 64 129 utbetalte rovfuglpremier fra 1846 til 1860 var “idetmindste de 50 000 blevne feilagtigen udbetalte”. Feilen ble ikke mindre av at disse premiene hadde blitt utbetalt for “vore bedste forbundsforvandre i Kampen mod de skadelige Skov-, Mark- og Fjeldmuusarter”. Tidligere hadde nok Rasch hatt mistanke om at det skjedde feilaktig utbetaling av premier, men at det hadde dette omfanget var han ikke blitt klar over før han hadde gått gjennom alle “Indberetningerne”. “Jeg maa nu opriktig tilstaa,” forklarte Rasch i Videnskabsselskabet “at jeg gjør mig Selvbekreidelse i Anledning af min Taushed, der har foraarsaget Communerne saa store Udgifter.” Han hadde imidlertid hatt så alt for mye å gjøre og det måtte tjene som unnskyldning for at han ikke før i 1861 kunne avdekke det omfattende “Misbrug af Loven.”

	1835.	1845.	1855.	1865.	1875.
Heste	113,163	131,894	154,447	149,167	151,903
Storfæ	644,414	842,568	949,935	953,036	1,016,617
Faar	1,028,945	1,447,274	1,596,199	1,705,394	1,686,306
Gjeder	184,518	290,950	357,102	290,985	322,861
Svin	79,874	88,637	113,320	96,166	101,020
Rensdyr	82,225	90,273	116,891	101,768	96,567
Beregnete Kjør	1,133,477	1,462,946	1,670,262	1,657,626 *)	1,729,937 **)

Tabellen fra Statistik angaaende det norske Jordbruk fornemmelig i Femaarsperioden 1871-1875 og i Aaret 1875, Kristiania 1880, viser antall husdyr, registrert ved utgangen av året, fra 1845 til 1875. I publikasjonen ble det også gjort rede for den «i Procenter udregnede Væxt» som viste at «den norske Kreaturstok» i «beregnete Kjør» hadde økt med 29 prosent fra 1835-1845, det vil si i tiåret før jaktloven. Veksten var også sterk i det neste tiåret, 14 prosent, men stoppet opp fra 1855 til 1875. I tiåret før jaktloven ble vedtatt var det spesielt veksten i antallet sau og geit som var sterk, med henholdsvis 41 og 58 prosent, altså de husdyrene som konkurrerte med de store rovdirene om plassen i utmarka.

“En bjørnejagt”, 1858, Johan Frederik Eckersberg (1822-1870) var først elev av Flinto, så i to år av J. W. Schirmer i Düsseldorf. Slagsmålet mellom bjørn og jeger var en tegning for et plansjeverk av Chr. Tønsberg. Det året tegningen ble laget ble det drept 215 bjørner i Norge, de fleste ble skutt i hiet, drept med gift, skutt på åte eller skutt etter å ha gått i saks. Få ble drept under så dramatiske omstendigheter som tegningen forteller om. Det er vel ikke umulig, men i alle fall sjelden å komme over bjørn etter at snøen har kommet.

Ludvig Kristensen Daa (1809-1877), valgt til stortingsmann fra Akershus i 1841 og 1844 og fra Christiania i 1854, tok initiativ til loven om utryddelse av rovdynere. Daa tilhørte i ungdommen kretsen rundt Wergeland som i 1834 kalte han "en storkhjetet republikaner, universitetets flinkeste og braveste student." Daa mente seg forbigått i ansettelsessaker to ganger av politiske grunner ved universitetet, etter at det hadde innstilt han på første plass. Han ble også innstilt til riksarkivarstillingen i 1841, men den ga regjeringen til Wergeland (som Daa hadde brutt med da han fra 1836 mottok 200 daler årlig fra Carl Johans egen kasse). Deretter startet Daas politiske bane. J. E. Sars karakteriserer (i Norges historie VI bind, Kristiania 1913) Daa ved å hevde at ved å betrakte hans løpebane "gis et indtrykk af store evner, som ikke riktig passer til hinanden, saa manden forkrøbles og bliver skakkjørt. (...) Daas offentlige virksomhet [gir inntrykk] af noget splittet og brudstykkeagtig, tilløb i forskjellige retninger, begyndelser, som ikke bliver fortsatt, modsigelser, som ikke lader sig forsones. (...) Hans idealer gik i stykker for ham eller skrumpede ind til at blive kjephester. Det gik med hans aandelige fysiognomi som med hans legemlige: det lagde sig i saa mange rynker, at man kunde faa indtryk af noget stygt og frastøtende, skjønt trekkende i virkeligheten var renskaarne, endog finformede."

Etter hvert, det vil si, like før den første verdenskrig, viste det seg at enkelte rovfugler som opplagt var skadelige kunne være nyttige i en overført betydning: Helland refererer litt fra Sverige i sin artikkelserie: "Om pilgrimsfalken og jaktfalken ytrer det svenske videnskapsselskap nedsatte komité, at disse fugler er visselig skadelige, da de fanger og fortærer en del madnyttig vildt, den første falk især ænder, den sidste ryper. De er imidlertid nu saa sjeldne og faatallige, at den skade, de gjør, ikke spiller nogen rolle. Paa den anden side er de interessante ved sit levesæt, og ders optræden er saa elegant og tiltalende, at det vilde være stor skade fra naturhistorisk og æstetisk synspunkt, om de skulde utryddes. Forøvrik er de nu søgt af naturaliehandlere; et skind av en jaktfalk betales med 50 mark og av en pilgrimsfalk med 8 mark; ogsaa deres egg er i høi pris. Komiteen mener, at falk byrde utgaa i fortegnelsen over skadelige rovdynr."

Det var tallene for premie for ørn ("Landørn og Havørn") som var så helt urimelig høye, nemlig 48 453 utbetalte premier fra 1846 til 1860. Det var merkelig at det skulle være mulig å fange en "saa sky og vagtsom Fuglart" i et så stort antall hvert eneste år i hvert eneste amt. Dessuten fant han det rart at tallet på utbetalte premier kunne variere så sterkt fra år til år. Tallene stred mot det alle "nordiske Ornithologer havde iakttaget og lært med Hensyn til disse to Rovfugleartenes Forekomst og Forplantning". Rasch måtte derfor "paa egne og de øvrige

Ornithologers Vegne nædlegge en bestemt Protest, idet vi fremdeles paastaa 1) at Ørne, og fornemmelig Landørnen, forekomme sparsomt saavel her i Landet som andetsteds; 2) at disse Fugle have faste Redepladse og bestemte, om end omfattende Jagtrevierer, og derfor ikke det ene Aar ere overmaade talrige og i næste Aar endog sjeldne, samt 3) at de ere lidet frugtbare."

Denne kjedelige forvekslingen mellom de nyttige og unyttige rovfuglene kunne, ifølge Rasch, skje fordi "Naturhistorien forhen ikke har været lært i Skolerne" og der det hadde skjedd "dog af ikke meget kyndige ornithologiske Lærere" som manglet "ornitologiske Samlinger" osv. Dessuten kom de fleste som forlangte premie for ørn med fugleunger og forsikret om at "Forældrene vare Ørne," da krevde det i virkeligheten større kunnskaper enn man kunne forlange av lensmennene å skulle bevise at så ikke var tilfelle.

Rasch avsluttet den trykte versjonen av foredraget ved å gi enda en grunn for å komme med denne kildekritikken, den at "Utlandets Naturforskere" som kanskje fikk se "de af vort Departement for det Indre udarbeidede og trykte statsekonomiske Femaarsberetninger (...), ikke skulde lade sig forlede til at stole paa de deri meddelte Data vedkommende vor Rovfuglestatistikk, eller ogsaa, indseende disses Urimelighet, skulle bebreide Landets Ornithologer, at de ikke have oplyst Almenheden om Sagens rette Sammenhæng."

Også for femåret 1861-1865 utarbeidet Rasch rovdynr- og rovfuglstatistikken og presenterte den i *Videnskapsselskapets Forhandlinger*. De følgende to utgavene av statistikken (for 1866-1870 og 1871-1875) ble også utarbeidet av Rasch, men de ble publisert i *Meddelelser for Norsk Jæger- og Fiskerforening*. For femåret 1876-80 ble statistikken bearbeidet og utgitt av *Det Statistiske Centralbureau*.

Heller ikke i foredraget Rasch holdt den 7. februar 1868 for å presentere tallene for 1861-1865, kunne han si seg fornøyd med kunnskapene til lensmennene. Denne gangen var det hønsehauken som voldt problemer. Tallet på premier for ørn hadde riktignok gått litt tilbake, men bare for at tallet for premier for hønsehauk som var den samme som for ørn, nådde det, ifølge Rasch, meningsløst høye tallet 4 254 i 1865 (tallet for ørn var 2 127). Etter Raschs kjennskap til fuglelivet ville rimelige tall ha vært 200 ørner og 800 hønsehauker. Enda en gang var det nyttig musefangende rovfugl som sto i fare for å bli utryddet.

Likevel var det denne gangen premiene for ulv som i større grad bekymret Rasch. I sin første beretning påpekte han lemenårenes betydning for

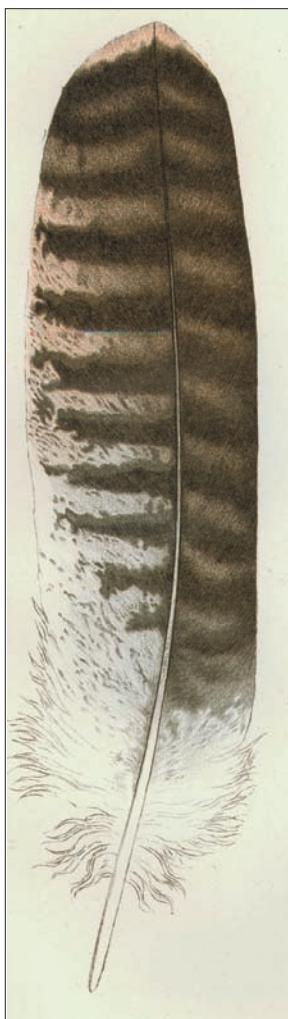
"Den sårede Bjørnejeger", 1856, Det kgl. slott, Stockholm. Adolph Tidemand (1814-1876) hadde som program å skildre norske bønders karakter, seder og skikker. Han bodde fra 1845 i Düsseldorf, men foretok en rekke reiser rundt i Norge. Den ene jegeren er bandasjert, den andre lener seg til geværet og forklarer hva som har skjedd.

Mens konservator Sigurd Johnsen og Amund Hellend først og fremst baserte sine bjørnestudier på statistikken for utbetalte premier, gjennomførte Gunnar Jahn en undersøkelse da han skulle prøve å anslå hvor mange bjørner det fantes i 1925: "For å kunne få holdepunkter (...) skrev jeg til alle de lensmenn i hvis distrikter det hadde vært skutt bjørn i de siste 25 år. Samtidig ba jeg om å få opplysning om den skade bjørnen gjør år om annet. At bjørnen i gamle dager, da den var tallrik, blev regnet med til udyrene vet vi jo; det var jo derfor staten gikk til å betale skuddpremie for den. At et enkelt eksemplar - skabjørn - kan utvikle sig til en førstetrags sauejeger tør vel være sikkert. Et annet spørsmål er om den nu, så fåtallig som den må være, gjør så stor skade at det er riktig helt å utrydde den. En objektiv undersøkelse av dette er ikke gjort, og man skal ikke dømme nogen fra livet uten å vite om dommen er vel begrunnet. Alt i alt sendte jeg skjemaer til 160 lensmenn, hvorav den alt overveiende del har svart." Jahn gikk gjennom svarene fylke for fylke og kunne sammenfatte. "Alt i alt kan man tolke opgavene så at der i Norge finnes følgende små stammer av bjørn: I Hallingdal, Vest-Telemark, Lærdal og Sør-Varanger. Av disse synes stammen i Vest-Telemark å være på sterk retur, men stammene i Hallingdal og Lærdal, som begge er små, i de siste år har holdt sig på sammen høide som før og muligens tiltatt litt. Til tross herfor er det bare et tidsspørsmål når bjørnen er helt utryddet. En enkeltmann vil i løpet av få år kunne tilintetgjøre de stammer som er igjen, slik som det er skjedd i Romsdal."

rovfuglbestanden, men han hadde ikke tenkt “paa at undersøge, hvilken Indflydelse de kunde have paa Ulvens forekomst.” Det gjorde han nå: I de fem lemenårene 1847, 1851, 1856, 1860 og 1863 ble det utbetalt premier for betydelig flere ulver enn i årene mellom. Rasch fant premietallet bemerkelsesverdig høyt i det ekstreme lemenåret 1863, da vandret lemen om høsten sør og vest for fjelltraktene i Romsdal og Gudbrandsdalen og kom neste vår “i Mængde (...) frem til Christiania”. Rasch hevdet “[a]t Fjeldrevunger i disse Aar have spilt Hovedrollen ved Præmieuddelingen for dræpte Ulve er høist sandsynligt.” Antall ulvepremier burde reduseres med 9/10 i mange amt, og Rasch innså også konsekvensen av det; at man hadde “fuld Føie til at antage, at den stærke Aftagen i Ulvemængden allerede var indtraadt fra Begyndelsen af det tyveaarige Tidsrum (1845) som mine Undersøgelser omfatte, og stadig om med forøget Fart er vedbleven indtil nærværende Tid.” Rasch kunne konkludere med at ulven så å si var utryddet i Sør-Norge, “Ulvespor sees nu høist sjelden, selv i kolde snerige Vintre”. Hvor hadde det blitt av ulven? Det kunne ikke være tale om at de utbetalte premier hadde ført til at “et saadant Antal afdage, at den store Ulvemængde, som ved det tilbagelagte Tyveaars Begyndelse endnu fantes her i Riget, skulde derved i nogen paafaldende Grad være bleven formindsket.” Og ikke kunne det antas at den hadde dratt over grensen til Russland og Sverige, Rasch holdt det for mest sannsynlig at “en ødelæggende Epidemii” hadde utryddet ulven i Sør-Norge. Distriktslegenes rapporter til Mohn i slutten av 1870-åra om at gjeting hadde vært vanlig for 15 til 20 år sida da ulven ennå fantes, stemmer med Raschs konklusjon om at ulven forsvant i begynnelsen av 1860-åra.

Svindelen med “falske” rovdyr var så utbredt at tallene fra år til år ble tydelig påvirket. Var strevet til Rasch forgjeves? Ikke på noen måte når det galdt tallene for premier på ulv, om antallet i smågnagerår omfatter en del fjellrev, er en annen sak. Det rokker ikke ved hovedmønsteret i statistikken som tydelig viste at ulven ble utryddet i Sør-Norge allerede i begynnelsen av 1860-åra, men det skjedde på en måte som tyder på at det ikke bare var jaktloven, men en sykdom av et eller annet slag som tilintetgjorde stammen.

Plansjer denne og foregående side samt beskrivelsen av Musevåken er hentet fra: *Norges Præmieverdige Rovfugle*. En Veiledning udarbeidet efter Anmodning af landbrugsdepartementet af R. Collett, Christiania 1905. Den generelle veiledningen ble innledet med en bemerkning: I de sidste 25 Aar er der til sammen udbetalt Præmier for over 100 000 “Hønse-Høge”, og for henimod 25 000 “Ørne”. Hertil kommer i de sidste Aar Præmier for omkr. 10 000 “Spurve-Høge” aarligt. Det halve andel af disse har antakelig tilhørt andre ikke præmieverdige Rovfugle; dels have disse sidste bestaaet af fuldvoxne Exemplarer (især af Mus-Vaag og Fjeld-Vaag), dels af alle mulige Slags Rovfugle-Unger i Dun-Dragten, lige ned til Ungerne og den lille og helt uskadelige Taarn-Falk der uden Betænkning ere blevene præmiebelønnede som Unger af Ørn eller Høg. Som ovenfor nævnt bør aldrig Dun-Unger præmiebelønnes, selv om de fremstilles af de mest troværdige Jægere.

Mus-Vaag (Pl. 9 og Pl. 10). Næbbet er svagt, (og uden Tand nær Spidsen).

Legemets Farve yderst forskjellig; oftest er den temmelig mørk, eller næsten ensfarvet brunagtig, undertiden lysere, eller med lyst Hoved og Underliv.

Halen forholdsvis kort (22 Cm.), og med tætte Tverbaand, ligesom hos Rype-Falken, men Fjærene ere bredere (se Pl. 9), ligesom Inderfanen er mer eller mindre hvidspraglet i Randen (dette er den ikke hos Rype-Falken).

Foden, der er gulagtig, har fortil en Række af omtrent 10 Tverplader, der ere temmelig smale; (hos Falkene er her smaa Skjæl).

Mus-Vaagen („Vas-pip“) er almindelig paa Lavlandet i Landets sydlige Dele, men findes ikke paa Fjeldene, eller i Nordland og Finmarken. Lever mest af Markmus og Firben, men ogsaa tildels af Fugleunger, (deriblandt undertiden Unger af vort Fuglevildt).

Redet paa høie Træer i tætte Skovholt; 3—4 Unger; Dun-Dragten lysegraa.

Fiskeørn

"Kjendes let paa de slanke og skarpe Klør, der have en skarp Kjøle paa Undersiden, og ikke en Rende. Fødderne ere ligeledes mærkelige derved, at de mangle de lange Laarfjær (Buxer), som alle andre Rovfugle have. Fodens Skjæl, ere blygraa, ere skarpe at føle paa. Farven noget variabel, men Hovudet er gjerne hvidt med en sort Stribe gennem Øiet."

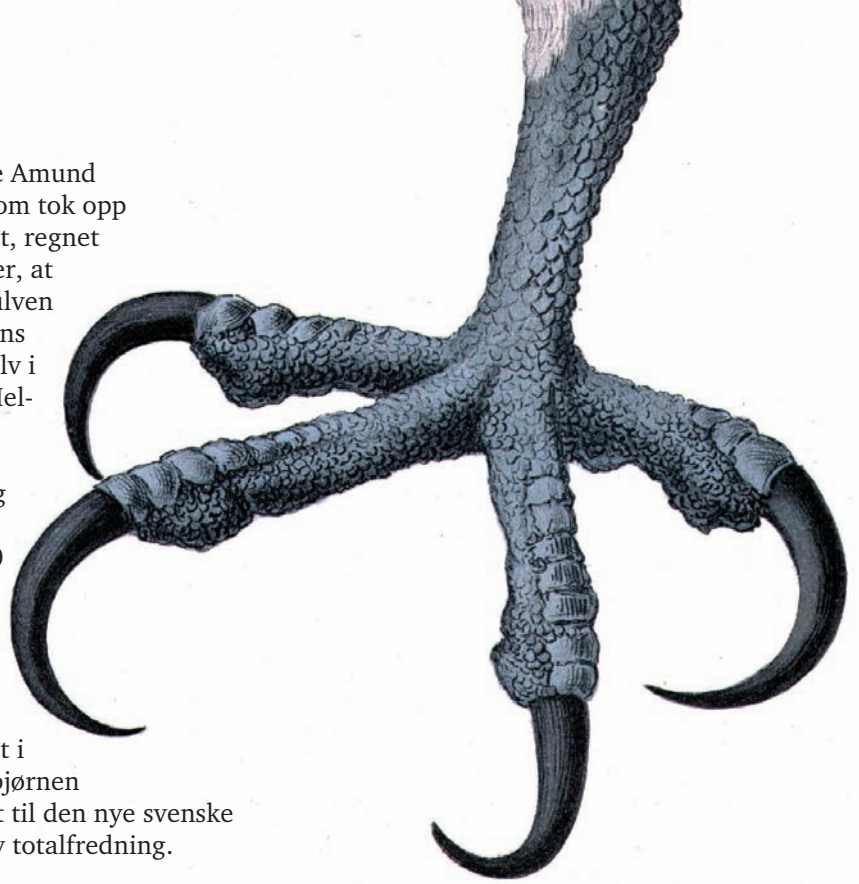
Tabel 8. Præmier udbetalte for dræbte Rovfugle 1846—60.

Aar.	Smaalønes.	Agershuus.	Hedemarkens.	Christians.	Budskeruds.	Jarlsberg-Laurvigs.	Bratsbergs.	Nedenæs-Robygdelagets.	Lister-Mandals.	Stavangers.	Søndre Bergenhuus.	Nordre Bergenhuus.	Romsdals.	Søndre Trondhjems.	Nordre Trondhjems.	Nordlands.	Finmarkens.	Tilsammen.
1846	51	84	18	59	25	54	71	25	115	151	244	222	110	160	134	85	14	1622
1847	47	86	342	539	52	118	106	77	169	96	233	224	296	556	312	240	64	3557
1848	91	151	175	91	80	130	106	106	190	136	343	216	272	319	512	343	118	3379
1849	105	122	121	84	75	113	118	208	171	134	320	196	221	309	467	350	219	3338
1850	119	162	56	192	49	114	85	160	205	129	208	179	121	257	234	353	379	3007
1851	121	139	587	475	121	186	133	196	232	138	222	345	219	279	1094	472	168	5127
1852	151	85	257	157	57	158	96	233	243	196	202	203	270	745	752	628	296	4729
1853	199	89	71	73	33	184	85	152	152	179	145	140	270	309	1776	825	1274	6058
1854	334	60	85	124	39	118	95	217	230	232	113	151	220	295	1186	613	495	4607
1855	179	20	153	265	63	90	135	216	260	170	84	212	225	471	425	673	225	3866
1856	107	19	493	682	91	147	185	232	235	181	83	229	197	881	774	558	385	5479
1857	101	14	186	255	60	255	166	256	194	196	106	124	207	773	1330	556	432	5161
1858	94	24	95	182	63	198	227	422	177	163	89	210	145	353	1284	329	394	4449
1859	142	32	70	317	186	240	214	435	225	172	132	222	188	1135	692	316	115	4823
1860	69	23	339	921	105	95	129	189	150	153	100	178	185	729	495	437	170	4467
Tilsammen	1910	1100	3048	4786	1099	2260	1958	3087	3970	2476	624	2057	3146	5538	11467	6778	4788	63629
Middeltal..	124 $\frac{1}{15}$	73 $\frac{5}{15}$	198 $\frac{3}{15}$	292 $\frac{2}{15}$	71 $\frac{6}{15}$	145 $\frac{12}{15}$	129 $\frac{3}{15}$	209 $\frac{7}{15}$	201 $\frac{11}{15}$	163 $\frac{12}{15}$	164 $\frac{1}{15}$	199 $\frac{2}{15}$	210 $\frac{12}{15}$	570 $\frac{8}{15}$	745 $\frac{1}{15}$	441 $\frac{1}{15}$	312	4269 $\frac{1}{15}$

Faksimile av tabell fra *Bidrag til Norges Rovdyr og Rovfuglstatistik* av H. Rasch, Præmier udbetalt for dræbte Rovfugle 1846-1860. Tabellen viser summen av utbetalte premier for ørn, hubro og hønsehauk etter amt. I Statistisk sentralbyrås eksemplar er summene kontrollregnet og rettet både horisontalt og vertikalt. Rasch argumenterte for at om lag 50 000 premier hadde blitt utbetalt til nyttige rovfugler: «Det er derfor min faste overbevisning, (...) at Størsteparten af de hidtil som Ørne og Ørneunger i Beretningerne opførte dræbte Rovfugle aldeles ikke have været Ørne, men mange forskjellige Arter Rovfugle - og desværre for Størstedelen nyttige. Denne Del af Præmieloven har derfor ved dens feilagtige Anvendelse afstedkommet betydelig Skade - dog maaske mindre for vort Lande end for Mellemeuropa, hvorfra der klages over en følelig Formindskelse af de musefortærende Rovfugle og en tiltagende Musemængde. Det er høist rimeligt, at Aarsagen hertil for en ikke ringe Del maa tilskrives den Forfølgelse, hvorfor deres Afkom her har været udsat; thi fast alle disse Rovfugle ere Trækfugle, og naar de have opfødt sin Afkom med norske Fjeldmuus, besøge de paa Reisen mod Syd Mellemeuropa, hvor de opholde sig saalenge de der finde rigelig Næring, og dersom de paa Reisen mod Norden finde i Mellemeuropa et rigt besat Taffel, vilde de ogsaa der fæste Bo og forplante sig, dersom Ukyndigheden ikke der, ligesom hos os, hindrede dem deri. Vægtige Stemmer have reist sig i Tyskland mod dette ufornuftige Had mot disse gavnlige Bundsforvandre, og den sachsiske regjering har begyndt at sætte en Stopper for dette Uvæsen.

Bør bjørnen utryddes?

Utryddelsen av bjørnen tok lengre tid. Både Amund Helland, Sigurd Johnsen og Gunnar Jahn som tok opp spørsmålet om når bjørnen ville bli utryddet, regnet med at det i 1845 var flere ulver enn bjørner, at ulvejakten var vanskeligere, samtidig som ulven formerte seg langt raskere enn bjørnen. Mens det etter 1870 bare ble skutt en og annen ulv i Sør-Norge, holdt bjørnen seg mye lenger. Helland regnet like før første verdenskrig ut at bjørnen ville være utryddet i Norge i 1920. Ved å anta en symmetri mellom felte dyr og stammens størrelse, fant han at stammen i 1910 besto av 490 bjørner. Ble det drept 20 bjørner per år, ville det være slutt på bjørnen i 1920. Sigurd Johnsen konkluderte i 1924 med at hvis det i det hele tatt "skulle være haap om" at bjørnen skulle reddes, måtte den bli totalfredet. Johnsen viste til Sverige hvor skuddpremien alt ble opphevet i 1893. I den svenske jaktloven av 1912 ble bjørnen fredlyst på kronens eiendommer. I forslaget til den nye svenske jaktloven ble det tatt flere skritt i retning av totalfredning.

Gunnar Jahns artikkel "Bjørnen i Norge" fra 1925, var inspirert av Hellands og Johnsens undersøkelser. Problemstillingen var om det var så mange bjørner igjen i landet at det var mulig å redde stammen. Jahn tvilte på det, det samme hadde Johnsen gjort. Metoden de begge hadde brukt var "å følge tallene over skutte bjørner og så trekke våre slutninger på grunnlag av de erfaringer man har fra de områder bjørnen nu er utryddet". Denne metoden var imidlertid usikker, slutningene "må bli omtrentlige". For å bøte på denne usikkerheten skrev Jahn til samtlige lensmenn i distrikter hvor det i løpet av de siste 25 åra var skutt bjørn. I alt 160 lensmenn fikk et skjema de skulle fylle ut, og ifølge Jahn hadde den "overveiende del" svart.

Det samlede bildet Jahn ga av bjørnens utbredelse i 1925 viste at det fantes en liten stamme bjørn i Hallingdal (Bukollen og Vassfarete), i Vest-Telemark, Lærdal og Sør-Varanger. Lensmennene skulle også angi den skaden bjørnen gjorde, og det lot seg naturligvis ikke underslå at den "volder gårdbrukerne betydelig tap på sauene". Jahn framholdt som sin "personlige mening" at bjørnen fikk "skylden for sau" som ble borte på annen måte. "[E]nhver naturvenn" måtte, ifølge Jahn, beklage at "bamsen skal forsvinne helt fra våre skoger." Også Jahn viste til Sverige som hadde større "pietetsfølelse" for sin fauna.

Holdningen ble en annen hos enkelte fra litt før den første verdenskrig. Nå ble det betraktet som et tap om bjørnen skulle forsvinne. En sterk opposisjon mot skuddpremie på bjørn greide verken Gunnar Jahn eller Sigurd Johnsen å skape. Det skulle gå 50 år fra Jahn skrev sin artikkel og til bjørnejakt ble forbudt i 1974.

Kilder:

Indstilling fra Nærings-Commiteen No.1 til Lov om Udryddelse af Rovdyr og Fredning af andet Vildt. 1845, den 13. Juni, No. 278

Om Ulve og Rævefangst, en Beskrivelse over forskjellige Maader, hvorpaa man i Sverige fanger, jager og skyder Ulv og Ræv, Oversat efter det svenske "Jägarförbundets Tidsskrift" af P. Chr. Asbjørnsen, Christiania 1840

Amund Helland, Rovdyrene i Norge, Tidsskrift for Skogbrug 1913/1914

NOS, Statistik angaaende det norske jordbrug, fornemmelig i femaarsperioden 1871-1875 og i aaret 1875, Kristiania 1880.

NOS Jaktstatistikk 1846-1977

H. Rasch, Bidrag til Norges Rovdyr- og Rovfuglestatistikk, Cristiania 1862

H. Rasch, Bidrag til Norges Rovdyr- og Rovfuglestatistikk for Femaaet 1861-65, Christiania 1868

H. Rasch, Om Bedragerierne med hensyn til Gaupepræmierne i Aals Præstegjeld i Hallingdal, Meddelelser fra Norsk Jæger og Fisker-Forening 1877 nr. 8

Sigurd Johnsen, Rovdyr- og rovfuglstatistikken i Norge, Bergen Museums Årbok 1929, Naturvidenskabelig rekke Nr. 2

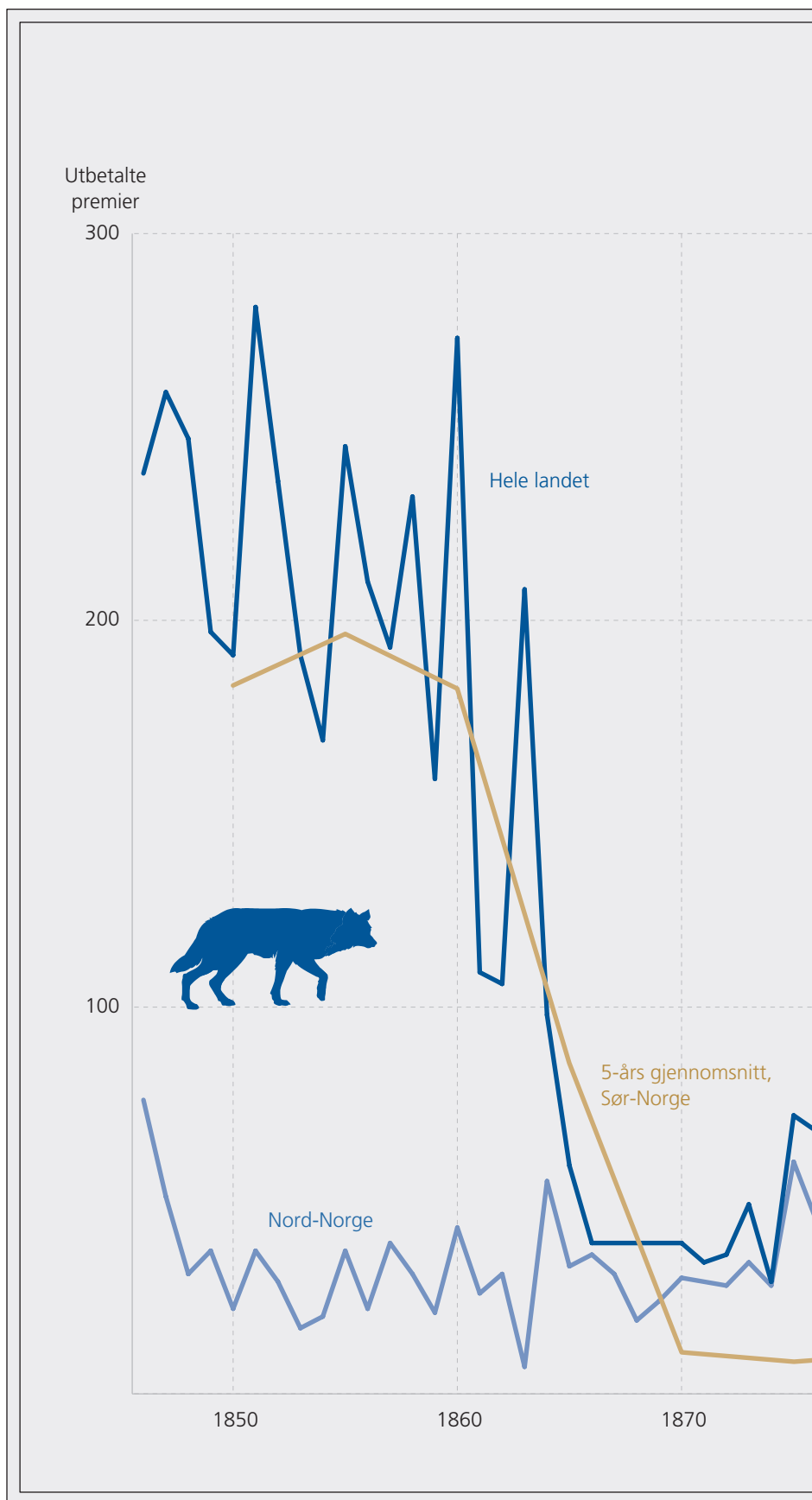
Gunnar Jahn, Bjørnen i Norge, Statistiske meddelelser 1925. nr 3

J.N. Mohn, Angaaende Børns og unge Menneskers Andvendelse til Arbeide udenfor hjemmet. Christiania 1878. (I Ot. Prop. No 15. 1883. Stortingets Forhandlinger 1883 del III.)

Simen Skappel, Beitebruket i Norge, Tidsskrift for det norske landbruk, 1937

I 1925 etter at det hadde vært skuddpremie på bjørn i 80 år, presenterte Gunnar Jahn sin bjørnестудie, og nå er tonen en annen enn i 1840-årene:

«Man har lenge vært på det rene med at det bare er et tidsspørsmål når bjørnen er helt utryddet i Norge. Professor Amund Helland forsøkte i en artikkel i «Tidsskrift for Jordbruk» for 1913-14 på grunnlag av antallet felte dyr å bestemme bjørnестammens størrelse, og hvor hurtig den gikk undergangen i møte. I samme tidsskrift for oktober 1924 tok jeg, på grunnlag av samme tall amteriale, spørsmålet op til fornyet behandling, og samtidig og helt uavhengig av meg blev det samme emne behandlet av konservator Sigurd Johnsen i tidsskriftet «Naturen». De resultater som konservator Sigurd Johnsen og jeg kom til stemte i hovedsaken og gikk ut på at stammen nu synes å være så liten at det er lite sannsynlig at den står til å redde, selv om det settes noget ind på det. Hvis man lar det bli med de bestemmelser som nu gjelder, så vil ialfald bjørnen meget snart være utryddet. Dette syn hade vi begge fått ved å følge tallene over skutte bjørner og så trekke våre slutninger på grunnlag av de erfaringer man har fra de strøk hvor bjørnen nu er utryddet.»

Rovdyrstatistikk 1846-1930

